

Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken

Meliha BENLİ ALTUNİŞİK *

Öz

Bu makale özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından ABD'nin Ortadoğu'daki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ABD yönetimi Ortadoğu'da yeni bir düzen yaratmak üzere yeni bir strateji geliştirmiş ve bu stratejiyi üç temel unsur üzerine oturtmuştur: Arap-İsrail barışı, çifte kuşatma ve siyasi ve ekonomik reform. Bu stratejiler 1990'ların sonuna doğru birbiri ardına hüsrarla sonuçlanınca, 2001 yılında 'Clinton'ın başarısız Ortadoğu politikasını değiştirme' iddiasıyla iktidara gelen George W. Bush Ortadoğu'da ABD'nin zayıflayan liderliğinin yeniden tesisi iddiasıyla yeni bir politika oluşturmaya çalışmıştır. Temelde yeni-muhafazakârların etkisiyle "askeri güç ve ahlaki açıklık" çerçevesinde oluşturulan ve 'çevreleme' politikasından önleyici savaş stratejisine kayan ABD politikası özellikle Irak Savaşı'nın gösterdiği üzere başarısızlıkla sonuçlanmış, ABD'nin bölgedeki rolünü zayıflatmıştır. Bu makale son olarak bu çerçeveden yola çıkarak Barack Obama yönetiminin yarattığı beklentileri ve olası gelişmeleri tartışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ortadoğu, ABD'nin Ortadoğu Politikası.

Middle East and US: Towards a New Era

Abstract

This article investigates the role of the U.S. in the Middle East, especially after the end of Cold War. With the Cold War ending, the U.S. government developed a new tripartite strategy to create a new order in the Middle East: Arab-Israeli peace, double blockade, and political and economical reform. As these strategies failed one after another at the end of 1990s, George W. Bush came into office vowing to "change the fruitless Middle East politics of Clinton", and tried to develop new policies to reestablish the U.S.'s weakened leadership. These policies were shaped by neo-conservative influences such as "military power and moral openness," then shifting toward a policy of "containment" and "preemptive war." The policy failure was proven by the Iraqi War, and weakened the U.S. role in the region. This article discusses, finally, the expectations that Obama administration has created and the possible outcomes of this perspective.

* Prof. Dr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giriş

Soğuk Savaşın sona ermesi Ortadoğu'da Körfez Krizi ile neredeyse eş zamanlı olarak yaşandı. Bu iki gelişmenin bölgedeki siyasi gelişmeler açısından önemli etkileri oldu. Bu etkilerden en önemlisi ise ABD'nin bölgedeki rolünün ve ilişkilerinin yeniden tanımlanması olmuştur. Bu makalede 1990'ların başından itibaren ABD'nin Ortadoğu politikası, bu politikanın geçtiği çeşitli aşamalar ve bölgesel aktörlerin bu politikalara ilişkin geliştirdiği cevaplar tartışılacaktır. Son olarak bütün bu gelişmeler ışığında Obama yönetiminin Ortadoğu politikası değişim ve süreklilik temaları çerçevesinde tartışılacak ve yeni bir politika geliştirilmenin fırsat ve sınırlılıkları ele alınacaktır.

Soğuk Savaşın Sona Ermesi ve “Yeni Ortadoğu Düzeni”

Uluslararası sistemin yapısının ve bu yapıdaki değişimlerin bölgesel politikaya etkileri konusu tartışmalıdır. Açıktır ki Ortadoğu bölgesi stratejik önemi dolayısıyla tarihsel olarak büyük devletlerin ilgisine fazlasıyla mazhar olmuş, dolayısıyla uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve dengesinden etkilenmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası küresel planda en önemli aktör olarak ortaya çıkan ABD, Ortadoğu'da da başat bölge-dışı aktör konumuna kısa sürede gelmiştir. Yine küresel planda ortaya çıkan ABD-SSCB rekabeti ve mücadelesi Ortadoğu politikasını da etkilemiştir. Dolayısıyla SSCB'nin Ortadoğu'da olası etkinliğini engellemek, özellikle de bu bağlamda Körfez petrolünün Batı'ya güvenli ve uygun fiyatlarla akmasını sağlamak Soğuk Savaş döneminde ABD'nin bölge politikasının en önemli ayaklarından birini oluşturmuştur. ABD'nin görece üstünlüğüne rağmen, zamanla SSCB de bölgede ittifaklar kurmuş ve özellikle Arap-İsrail uyuşmazlığında 1960'lardan sonra takındığı Arap yanlısı tavırla bölgede etkinliğini bir nebze de olsa arttırabilmiştir. Sonuç olarak iki süper güç arasındaki mücadele bölgesel politikayı etkilemiş, bu yıllarda Ortadoğu'da “bölgesel Soğuk Savaş” yaşanmıştır.¹

Ancak Soğuk Savaş bölgedeki bütün gelişmeleri açıklamada yeterli değildir. Arap milliyetçiliği, siyasal İslam'ın yükselişi, İran devrimi ve hatta Arap-İsrail uyuşmazlığı gibi bölgenin belli başlı gelişmeleri son tahlilde bölgenin kendi iç dinamikleri ile oluşmuştur. Bu çerçevede bu tür gelişmeler uluslararası sistemden etkilendikleri kadar o sistemi etkilemişlerdir.

Dolayısıyla benzer bir biçimde Soğuk Savaş'ın sona ermesi yine bölgesel politikayı önemli şekilde etkilemekle beraber, bu etki bölgesel dinamiklerle karşılıklı etkileşim içinde yeni sonuçlara yol açmıştır. İki kutuplu dünyanın sona ermesinin özellikle Suriye ve Irak için doğrudan etkileri olmuştur. Gorbacov

1 Malcolm Kerr, *The Arab Cold War: Gamal Abd-al Nasir and His Rivals, 1958-1970*, London, New York, Published for the Royal Institute of International Affairs by Oxford University Press, 1971.

döneminden başlamak üzere SSCB bu ülkelere olan yardımlarını kesmek zorunda kalmış ve özellikle Suriye'ye borçlarını ödemesi için baskı yapmaya başlamıştır. Daha genel olarak SSCB'nin dağılması Batı yanlısı ülkeler için dahi daha önce var olan manevra alanlarının artık kalmadığı anlamına gelmiştir. Ortadoğu açısından yeni dönemin etkileri Körfez Krizi ile iyiden iyiye hissedilmiştir. Soğuk Savaşın bitişinin anlamını tam olarak kavrayamayan Saddam rejiminin Kuveyt'i işgaliyle başlayan kriz Birleşmiş Milletler (BM) meşruiyet şemsiyesi altında ABD önderliğinde oluşturulan uluslararası güç tarafından Irak'ın yenilmesi ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Körfez Savaşı'nın kendisi de Soğuk Savaş'ın bitişinin bölge açısından yol açtığı sonuçlardan biridir. Uluslararası sistemdeki değişim BM Güvenlik Konseyi'ne yansımış ve Irak ile ilgili müdahale kararı alınabilmektedir.

Körfez Savaşı bölgeye ilişkin yeni parametreler ortaya çıkarmıştır. Hem Arap-İsrail uyuşmazlığı hem de Körfez dengeleri açısından bölge politikasında önemli bir aktör olan ve petrol kaynakları dolayısıyla kayda değer bir ekonomik güce sahip Irak, Körfez Savaşı'ndaki yenilgisi ve onu izleyen gelişmeler ile ağırlığını yitirmiştir. Savaşın başka bir kaybedeni de hem Saddam rejimine verdikleri destek yüzünden, hem de krizin yarattığı ekonomik zorluklar nedeniyle Filistinlilerdir. Suriye ise küresel ve bölgesel gelişmeleri doğru okuyup durumunu yeniden tanımlamıştır. Esad rejimi Irak'a karşı oluşturulan güce asker göndermiş ve 1991'de toplanan Madrid Barış Konferansına da katılma kararı almıştır. Öte yandan İran için yaşanan gelişmeler hem olumlu, hem de olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Bir taraftan düşmanı Irak'ın yenilgisi Tahran tarafından olumlu karşılanırken, bölgede artan ABD etkisi rahatsızlık yaratmıştır. İsrail ise önemli bir Arap ülkesinin zayıflamasıyla güçler dengesinin daha da kendi lehine gelişmesinden memnun kalmıştır. Ancak iktidardaki sağcı Likud hükümeti barış süreci için zorlanmaktan rahatsız olmuş, daha sonra gelen İşçi Partisi hükümeti ise ortaya çıkan yeni güçler dengesinin bir süredir kabul ettiği "barış için toprak" ilkesini uygulamak için elverişli bir zemin oluşturduğuna inanmıştır.

Bu çerçevede ABD küresel ve bölgesel düzeyde başat rolünü yeni bir Ortadoğu düzeni yaratmak üzere kullanma stratejisi oluşturmuştur. Bu strateji George Bush yönetiminin son döneminde başlamış, Clinton yönetimiyle yeni unsurlar eklenerek geliştirilmiştir. Yeni strateji üçayak üzerine oturuyordu: Arap-İsrail Barış Süreci; Çifte Kuşatma politikası ve siyasi ve ekonomik reform.

Körfez Savaşı'ndan hemen sonra ABD yönetimi kriz sırasında oluşturduğu koalisyonu koruyabilmek ve yeni bir bölgesel düzen yaratabilmek için Arap-İsrail uyuşmazlığının çözülmesi gerekliliğine inanıyordu. Bu amaçla bu konuda isteksiz olan İsrail'deki Likud hükümetine de çeşitli baskılar uygulandı.

Sonunda 1991'de bir uluslararası konferans, Madrid Konferansı, toplandı. Hem ikili, hem de çok taraflı müzakerelerden oluşan Madrid Barış Süreci kısa sürede tıkandı. ABD bu sefer de Norveç arabuluculuğunda Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile İsrail'de yeni iktidara gelen İşçi Partisi hükümeti arasında varılan ve İlkeler Bilgesi olarak adlandırılan çerçeve anlaşmasını ve başlayan süreci desteklemeye başladı. Bu arada Madrid çerçevesinde süren görüşmelerin ilerlemesine de çalıştı. Dolayısıyla, ABD'nin yeni stratejisinin önemli bir boyutu Arap-İsrail uyuşmazlığını sona erdirmek ve İsrail'in normal bir aktör olarak bölgede kabul görmesini sağlamaktı.

ABD'nin yeni stratejisinin ikinci ayağı ise Clinton döneminde ortaya konulan Çifte Kuşatma politikası idi. Bu politika Washington tarafından bölgede istikrarsızlık kaynağı olarak görülen, Arap-İsrail Barış Sürecini dinamitleyecekleri düşünülen, kısacası bölgede ABD liderliğindeki yeni düzene karşı olacağı bilinen iki ülkeyi, Irak ve İran'ı hedef alıyordu. Bu strateji ABD'nin 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde uyguladığı ve Körfez'de Irak ve İran arasında güçler dengesini sağlamaya yönelik politikasının terk edilmesi anlamına geliyordu. ABD artık bu iki ülkeyi birbirine karşı kullanma politikasını bırakıyor ve ikisini birden tecrit etmeye yönelik yeni bir politika geliştiriyordu. ABD'nin yeni Körfez politikasının en önemli iki nedeni vardı. Öncelikle, SSCB'nin dağılması ve tek kutuplu bir sistemin ortaya çıkması ile artık ABD'ye karşı olan ülkeleri destekleyecek bir güç yoktu. Dolayısıyla Washington hem Irak'ı, hem de İran'ı tecrit edebilirdi. Ayrıca, Körfez Savaşından sonra Körfez İşbirliği Konseyi² üyesi ülkeler ABD ile askeri ilişkilerini geliştirmekte ve hatta ABD'ye üs sağlamakta daha az çekingen davranmaya başlamışlardı. Böylece ABD askeri açıdan böyle bir politikayı uygulayabilir araçlara da sahip olacaktı.

Irak'ın tecridi Körfez Savaşı sonrasında yine BM şemsiyesinde Irak'a dayatılan politikalar yoluyla gerçekleştirildi. Ateşkes anlaşmasından sonra Irak'a uygulanan ekonomik ambargo devam etti. Ayrıca BM çerçevesinde oluşturulan bir komisyona (United Nations Special Commission-UNSCOM) Irak'daki Kitleleşmiş Silahlarını denetleme görevi verildi. Son olarak savaştan hemen sonra Irak'ın kuzey ve güneyinde başlayan ayaklanmaları Saddam rejiminin kanlı bir şekilde bastırmasına cevaben yine BM Güvenlik Konseyi daha sonrakilere bir ilk teşkil edecek insani müdahale kararı alındı. Bu karara referansla Irak'ta 36. paralelin kuzeyi ile 32. paralelin güneyi-daha sonra 33. paralele genişletildi-uçuşa yasak bölge ilan edildi. Bu süreçte kuzeydeki bazı alanlardan merkezi hükümetin çekilmesiyle oluşan bölge merkezi hükümetin kontrolünden çıkarak kuzeydeki iki Kürt partisinin, Mesut Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Celal Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler

2 1981'de kurulan Körfez İşbirliği Konseyinin üyeleri Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Suudi Arabistan, Umman, Katar ve Kuveyt'tir.

Birliği'nin (PUK) yönetimine geçti. Bütün bu gelişmeler Irak'ın egemenliğini sınırladı. ABD, İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu ve Türkiye'deki İncirlik üsünde üslenen Çekiç Güç Irak'ta bu politikaların uygulayıcısı oldu.

Irak'ı kuşatma politikası BM çerçevesinde ve başka ülkelerin de çeşitli şekillerde desteğiyle oluşturulurken, ABD'nin İran'ı tecrit politikası büyük ölçüde Washington'un politikası olarak gelişti ve daha sonraki yıllarda da o şekilde kaldı. Önce Clinton yönetimi bir icra emri ile 1995'de İran'a yaptırım kararı aldı. Daha sonra 1997'de Kongre İran-Libya Yaptırım Yasası ile İran'a uygulanan yaptırımları genişletti. Çifte kuşatma politikasının en önemli ögesi Körfez bölgesinde daha önce görülmemiş bir biçimde artan ABD askeri varlığı oldu.

ABD'nin yeni Ortadoğu düzeninin son ayağı bölgede siyasi ve ekonomik reform süreci idi. Bu politika ABD'nin Soğuk Savaş sonrası küresel politikasının önemli ayaklarından biriydi. Nihayetinde ABD'nin Soğuk Savaşın galibi olması ABD'nin bu savaşta temsil ettiği liberal demokrasi ve kapitalizmin de zaferi olarak görülüyordu. Artık rejimlerin ABD baskısından kurtulmak için yanaşabilecekleri başka bir süper güç de yoktu. Bu çerçevede ABD başka yerlerde olduğu gibi Ortadoğu'da da siyasi ve ekonomik reformu destekledi. Ancak özellikle siyasi reforma ABD desteği çok kısa sürdü. Cezayir örneğinde olduğu gibi siyasi reform sürecinden en çok bu ülkelerdeki siyasal İslamcılarının faydalanacağını anlaşılmaması üzerine ABD bu projesinden vazgeçti. Kısa sürede ekonomik liberalleşmenin de kontrollü bir şekilde uygulanacağı ortaya çıktı. Yine de ABD Ortadoğu ülkelerinin petrol dışında alanlarda da küresel ekonomiye bütünleşmelerini destekledi.

Ancak 1990'ların ortalarına gelindiğinde ABD'nin yeni Ortadoğu politikasının her ayağında sorunlarla karşılaşıldı. Yukarıda da belirtildiği üzere bu politikanın ilk sınırlılığı siyasi ve ekonomik reform ayağında ortaya çıktı. Çok geçmeden ABD'nin yeni Ortadoğu düzeninin diğer iki ayağında da önemli sorunlarla karşılaşıldı. Arap-İsrail Barış Süreci'nin en önemli başarısı 1994 yılında İsrail ve Ürdün arasında imzalanan barış anlaşmasıydı. Böylece Ürdün, Mısır'dan sonra İsrail ile barış yapan ikinci Arap ülkesi oldu. Ancak bu zaten beklenen bir gelişmeydi. Barış Süreci'nin diğer ayakları ise artan sorunlarla karşı karşıyaydı. Oslo Barış Süreci çerçevesinde imzalanan anlaşmalarla Yaser Arafat Filistin'e dönmüş, oluşturulan Filistin Özerk Yönetimi'nin Başkanı seçilmiş, yapılan seçim sonucu bir meclis oluşturulmuş, Batı Şeria ve Gazze'de yönetim Filistin yönetimine devredilmeye başlanmışsa da Filistin-İsrail ilişkileri 1990'ların ikinci yarısında önemli krizlerle karşı karşıya kaldı. Sonuçta 2000 yılında gelişen olaylarla Barış Süreci sona erdi ve İsrail-Filistin ilişkileri eskisinden daha problemliler bir hale doğru evrildi. Benzer bir şekilde İsrail-Suriye görüşmeleri de 2000 yılında sona erdi.

Öte yandan çifte kuşatma politikası da ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. ABD'nin Irak politikası müttefiklerince dahi artan şekilde eleştirilmeye başlandı. 1990'ların ortalarında Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden Fransa, Rusya ve Çin Irak'a uygulanan yaptırımların ve denetimlerin artık sona ermesi gerektiğinden dem vurmaya başladılar. Bu ülkeler Irak yönetimi ile petrol arama anlaşmaları imzaladılar. Fransa Çekiç Güç'ten çıktı. Bölge ülkeleri de ABD'nin politikasını açıkça eleştirmeye başladılar. Öte yandan, BM'ye bağlı çeşitli kuruluşlar raporlarında Irak'a uygulanan yaptırımların Irak halkına nasıl zarar verdiğini ortaya koymaya başladı. Kısaca, Irak konusunda daha önce var olan uluslararası ve bölgesel uzlaşma artık yoktu.

ABD'nin İran'ı kuşatma politikası ise müttefiklerinin desteğini hiç alamadı. Avrupa Birliği (AB), ABD politikasının aksine İran'a karşı önce "eleştirel diyalog", reformcu Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ise "yapıcı bağlantı" politikası uygulamaya başladı. Öte yandan Türkiye gibi bu politika-nın uygulanmasında kritik rol oynayabilecek bir ülke de ABD'nin protestolarını dinlemeyerek İran ile bir doğalgaz boru hatları anlaşması imzaladı. Çifte kuşatma politikasındaki sorunlar 1990'ların ortalarından itibaren ABD'de de eleştirilmeye başlandı.³ Özellikle Cumhuriyetçiler bu politikayı Clinton yönetiminin başarısızlıklarından biri olarak gördüler.

11 Eylül ve Ortadoğu'yu Yeniden Şekillendirme Çabası

Ocak 2001 tarihinde göreve başlayan George W. Bush yönetimi başarısız olarak gördüğü Clinton yönetiminin Ortadoğu politikasını kökten değiştirme iddiası ile iktidara gelmişti. Yeni yönetimin Ortadoğu politikası bölgeye ilişkin özellikler de taşımakla birlikte genel olarak yeni yönetimin küresel siyaset ve ABD'nin liderliğini tesis etme projesinden de büyük ölçüde etkilendi.

Bush yönetiminde etkin görevlere gelen yeni-muhafazakârların ideolojisi⁴ özellikle ilk döneminde büyük ölçüde Bush yönetiminin politikalarına yön verdi. Amerikan küresel liderliğinin hem Amerika için, hem de dünya için iyi olduğuna inanan yeni-muhafazakârlar, Amerika'nın liderliğini kurmak ve güçlendirmek için gerektiğinde büyük askeri gücünü kullanmasından yanaydılar. Clinton döneminde yönetimin politikalarını eleştiren yeni muhafazakârların "Amerika'nın küresel liderliğini desteklemek" amacıyla 1997'de kurduğu düşünce kuruluşu Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi (*The Project for the New Ameri-*

3 Barbara Conry, "America's Misguided Policy of Dual Containment in the Persian Gulf," CATO Foreign Policy Briefing, No. 33, CATO Institute, 10 Kasım 1994, <http://www.cato.org/pubs/fpbriefts/fpb-033.html> Harvey Scherman, "America's Alliance Anxieties: The Strange Death of Dual Containment," *Orbis*, Cilt. 41, Sayı 2, Bahar 1997, ss. 223-240.

4 Yeni-muhafazakârların dış politika anlayışı için bkz. Nazım İrem ve Çınar Özen, "Yeni Muhafazakâr Amerikan Dış Politikasının Straussçu Temelleri," içinde Çınar Özen ve Hakan Taşdemir (der) *Yeni Muhafazakâr Amerikan Dış Politikası ve Türkiye*, Ankara: Odak yayınevi, 2006, ss. 13-45.

can Century) çerçevesinde yayınladıkları raporlarla ABD'nin tekrar Ronald Reagan döneminde olduğu gibi "askeri güç ve ahlaki açıklık" politikası gütmeye gerektiğini savunuyorlardı. Bu ideolojiyi savunanlar 11 Eylül saldırılarından sonra hem Bush yönetimi içindeki ağırlıklarını arttırdılar, hem de politikalarına kamu desteği sağlamaları kolaylaştı. Böylece 2002'de geliştirilen yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi Bush yönetiminin yeni politikasının ilkelerini ortaya koydu. Amerikan hegemonyasının tesisi için ABD artık "kuşatma" (containment) politikası değil, "önleyici savaş" (preventive war) doktrinini geliştireyordu. Bu tür savaşlara girişirken de BM gibi uluslararası kuruluşların desteğine illa da ihtiyacı yoktu.

Bush yönetiminin yeni dış politika ve güvenlik anlayışı ve politikaları açısından Ortadoğu bölgesi özel bir önem arz ediyordu. Bunun başlıca üç nedeni vardı: Birincisi, dünya petrol rezervlerinin yüzde 60'ından fazlasını barındıran bu bölge daha önce olduğu gibi ABD'nin küresel hegemonyası için kilit önemdeydi. Üstelik ABD'nin buradaki etkinliği daha önceleri özellikle Avrupa ve Japonya'nın Ortadoğu petrolüne olan aşırı bağımlılığı için gerekli idiyse, şimdi buna bir de ABD'nin bu bölgeye artan bir şekilde bağımlı olacağı öngörüsü eklenmişti. Bush Yönetimi iktidara geldiğinin ikinci haftasında Başkan Yardımcısı Dick Cheney başkanlığında bir Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubu oluşturmuştu. Bu grubun hazırladığı rapor ABD'nin ithal petrole olan ihtiyacının artacağını ve bu anlamda Körfez petrolünün en önemli kaynaklardan biri olacağını öngörüyordu. İkincisi, Bush yönetimi ABD'nin hegemonya projesine temel direnişin Arap/Müslüman dünyasından geldiğine inanıyordu.⁵ Bu bağlamda yeni yönetim Samuel Huntington tarafından ortaya atılan "Uygarlıklar Savaşı" tezinin parametreleri içinde hareket ediyor görünüyordu. 11 Eylül saldırıları bu tezleri güçlendirmişti. Öte yandan Irak ve İran gibi ülkelerin politikaları ABD'nin Ortadoğu'yu yeniden tasarlama projelerini sekteye uğrattıyordu. Gerçekten de Soğuk Savaş sonrası ABD önderliğinde kurulmaya çalışılan yeni Ortadoğu düzeni sorunlarla karşı karşıyaydı. Yukarıda anlatıldığı gibi Arap-İsrail Barış Süreci sona ermiş, Irak ve İran konularında ABD politikalarına meydan okumalar artmıştı. Son olarak, yeni-muhafazakârlar için İsrail'in güvenliği özel bir önem taşıyordu. Yeni-muhafazakârlar içindeki Hıristiyan sağ ve Likud yanlısı Yahudileri temsil edenler açısından bölgede İsrail'in güvenliğine olan tehditlerin ortadan kaldırılması ve bölgenin yeniden yapılandırılması bu açıdan da elzemdi.

Bu genel çerçeve içinde oluşturulan yeni ABD politikası aşağıdaki unsurları içeriyordu: Öncelikle Ortadoğu'da zayıflamakta olduğu düşünülen Amerikan liderliğinin yeniden tesisi ve yeni Ortadoğu düzenine karşı direnişin kırılması

5 Raymond Hinnebusch, "The American Invasion of Iraq: Causes and Consequences," Perceptions, Special Issue on the Middle East, Cilt: 12, No: 1, Bahar 2007, s. 10.

gerekliyordu. Bush yönetimi başından itibaren Clinton dönemi politikalarının Amerika'yı zayıf gösterdiğini, hem Irak'ta hem de İran'da başarısız olduğunu iddia ediyordu. Bu çerçevede yeni politika oluşturma çabalarına girişen yönetim Ortadoğu'da istikrarsızlık kaynağı olarak gördüğü bu ülkelere karşı politikasını setleştirmekten yanaydı. Yukarıda da belirtildiği gibi bu görüş yönetim içindeki yeni-muhafazakârlarca da zaten desteklenmekteydi. 11 Eylül 2001 saldırıları bu görüşleri güçlendirdi, yönetim içindeki farklılıkları törpüledi ve kamuoyu desteği sağladı. Bush yönetimi 11 Eylül'den sonra başlattığı "teröre karşı savaş" çerçevesinde Irak'a savaş açtı. Ayrıca George W. Bush 29 Ocak 2002'de yaptığı "Ulusa Sesleniş" konuşmasında İran, Irak ve Kuzey Kore'yi terörizme destek vermek ve Kitleli İmha Silahları geliştirmeye çalışmakla suçlayarak "şer eksenini" ilan etti. Suriye bu listeye girerse de Washington, Clinton döneminin aksine bu yeni dönemde Suriye'yi dışlama politikası izleyeceğini ortaya koydu.⁶

Bush yönetimin politikasının ikinci özelliği yine Clinton döneminin aksine Arap-İsrail uyumsuzluğunun çözümünü bölgesel güvenlik ve istikrar açısından önemli görmemesiydi. Bush yönetimi İsrail'deki Sharon hükümetinin Filistin sorununu büyük ölçüde bir terör sorunu olarak gören yaklaşımını kabul etti. Bu çerçevede ağırlığı Filistin'de reform ve İsrail'in güvenliği konularına verdi. Öte yandan Clinton döneminden farklı olarak Barış Süreci'nin İsrail-Suriye ayağını yeniden canlandırmak için hiç çaba göstermedi. Tam tersine yukarıda da değinildiği gibi Suriye'yi izole etme politikası güttü. Suriye rejimini terörist örgüt olarak nitelediği Hizbullah ve Hamas'ı desteklemekle, Irak'ta direnişçilere destek olmakla suçladı. ABD Suriye'nin Lübnan'daki vesayetine daha önce göz yumarken, Bush döneminde Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesi için baskı yaptı.⁷

Bush yönetiminin Ortadoğu politikasının son ayağını Büyük Ortadoğu Projesi olarak adlandırılan Ortadoğu'da gerekirse askeri güç kullanarak demokratikleşme ve ekonomik reformları gerçekleştirmek oluşturdu. Daha önce de belirtildiği gibi Clinton döneminde de siyasi ve ekonomik reformların desteklenmesi fikri mevcuttu. Aslında bu politikanın temelleri 1980'lerde uluslararası sistemde başat hale gelen liberal söylemle bir devamlılık arz ediyordu.⁸ Uluslararası barış ve refah için liberal demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması gerektiğine inanan liberal uluslararası siyaset anlayışı

6 Suriye'nin o dönemde el-Kaide'ye karşı ABD ile işbirliği yaptığı için Şer Eksenini listesine girmediği ileri sürüldü. Gerçi Mayıs 2002'de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı John Bolton listeye Suriye, Küba ve Libya'yı da ekledi. Joan Hoff, *A Faustian Foreign Policy*, Cambridge University Press, 2008, s. 163.

7 Bush yönetiminin Suriye politikası için bkz. Raymond Hinnebusch, "Defying the Hegemon: Syria and the Iraqi War", *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, Cilt 2, No. 3, 2009, ss. 375-390.

8 Toby Dodge, "Coming face to face with bloody reality: Liberal common sense and the ideological failure of the Bush Doctrine in Iraq," *International Politics*, Cilt: 46, No: 2 & 3, 2009, s. 255.

özellikle SSCB'nin zayıflaması ve daha sonra iki kutuplu dünyanın sona ermesi ile liberal müdahalecilik doktrinini de geliştirmişti. Bu dönemde uluslararası kuruluşlara da hâkim olan bu anlayış otoriter ve totaliter rejimlerin ezdiği bireyi korumak için "insani müdahalenin" meşru ve haklı olduğu fikrini ileri sürmüştü.. Bush yönetimi bu söylemi daha da geliştirdi ve 11 Eylül'den sonra başlatılan "terörle savaş" stratejisinin bir parçası haline getirdi. Böylece Bush yönetiminde yeni-muhafazakârlık ve liberal müdahalecilik ideolojileri bir araya geldi. Bu doktrin Ortadoğu'da ABD'nin yıllarca istikrarı demokratikleşmenin önünde tutmasını eleştiriyor ve bu politika yüzünden bölgede güçlenen otoriter rejimlerden zarar gören halkların ve sosyal hareketlerin ABD karşıtlığının oluştuğu iddia ediliyordu. Bu görüş demokrasi ve özgürlüklerin terörizmin panzehiri olduğu fikrine inanıyor, dolayısıyla Ortadoğu'da rejim değişikliğini savunuyordu.

Bush yönetiminin yeni Ortadoğu stratejisinin ilk ve en önemli uygulama alanı Irak oldu. Yeni muhafazakârların önemli isimlerinde Charles Krauthammer savaştan hemen önce Irak'ın doktrin temel kavramlarına hem uygulama sahası, hem de sıçrama tahtası sağlayacağını ileri sürüyordu.⁹ Gerçekten Irak'a savaş açmak Bush yönetiminin yukarıda tartışılan temel Ortadoğu politikalarını gerçekleştirmek açısından anlamlı görünüyordu. ABD bir taraftan Irak üzerinden Ortadoğu'da zayıflayan itibarını onaracak, gücünü ve azmini dosta düşmana gösterecek ve başat rolünü yeniden tesis edecekti. Öte yandan Saddam sonrası oluşacak "özgür ve demokratik Irak" tüm Ortadoğu'ya örnek teşkil edecek ve bir domino etkisi yaratılacak, dünyada yaşanan liberal dönüşüme en dirençli bölge olan Ortadoğu'da dönüşümün fitilini ateşleyecekti.

Bu çerçeveden bakılınca Bush yönetiminin politikalarının, Clinton dönemindekiler gibi ABD açısından büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlandığı söylenebilir. Başka bir deyişle bu politikalar ne Bush yönetiminin amaçladığı gibi bölgede ABD'nin başat pozisyonunu sağlamlaştırmış, ne İran'ı etkisizleştirmiş, ne de bölgede ABD'nin istediği bir dönüşümü sağlamıştır. ABD açısından tek başarı amaçlandığı şekilde Irak'ta Saddam rejiminin yıkılması olmuştur. Ancak bu başarı da çok büyük bedeller karşılığında olmuştur. Savaşın çok sayıda sivil Iraklıların ve ABD askerinin hayatına mal olduğu açıktır. Ayrıca savaş ve Amerikan işgali Irak'ın alt yapısını ve kurumlarını yerle bir etmiştir. ABD işgali Amerikan ekonomisine de çok büyük bir yük getirmiş ve bu yükün halen sürmekte olan ekonomik krizin önemli nedenlerinden biri olduğu ileri sürülmüştür. Amerikan işgali Irak'ta büyük bir kargaşa ve istikrarsızlığa neden olmuş ve savaş karşıtlarının daha önce uyardığı gibi Irak radikal grupların üssü haline

9 Charles Krauthammer, "Coming Ashore," *Time*, 17 Şubat 2003. Dodge, "Coming face to face with bloody reality: Liberal common sense and the ideological failure of the Bush Doctrine in Iraq," s. 254.

gelmiştir. Irak'ta kimlikler üzerine inşa edilen yeni siyasi yapı siyasi istikrarsızlık yaratmış ve mezhepsel ve etnik düşmanlıkları körüklemiş, ülke Sünni ve Şii mezhep çatışmalarına sahne olmuştur. Bush yönetiminin beklentilerinin aksine ülkedeki bu durum nedeniyle Irak petroleri hala tam olarak dünya piyasasına girememiştir. Genel olarak ABD'nin Irak politikaları hem Irak'ta, hem de bölgede Amerikan karşıtlığını körüklemiştir.

Irak'taki sorunların yanı sıra bölge politikası da ABD'nin yeni bölge politikalarına karşıt bir biçimde gelişmiştir. Bush yönetiminin Irak'tan sonra hedef tahtasında olduğunu ilan ettiği İran ve Suriye, tam tersine bölgede etkinliklerini arttırmışlardır. Özellikle İran sadece Körfez bölgesinde değil tüm Ortadoğu'da ABD ile mücadele eder duruma gelmiştir. ABD'nin Ortadoğu vizyonunun kendi çıkarlarına ters olduğunun bilinciyle İran ve müttefikleri Suriye ve Hizbullah ve Hamas gibi örgütler bu vizyonun gerçekleşmemesi için ellerinden geleni yapmışlardır. İran ve Suriye hem Irak politikasında, hem de Lübnan ve Filistin politikasında etkin hale gelmişlerdir. Bu etkinlik Irak'ta ABD'nin politikalarını zora sokarken, Arap-İsrail cephesinde de İsrail'in askeri olarak zayıf görünmesine yol açtı. ABD ve müttefiklerinin bölgede artan İran etkisini kırmak üzere vurguladıkları Şii-Sünni çekişmesi teması Irak ve Lübnan gibi ülkelerde istikrarsızlığı daha da arttırdı.

Son olarak demokratikleşme projesi de kısa sürede rafa kaldırıldı. Irak'ta yaşanan sorunlar bu ülkenin Bush yönetiminin iddia ettiği gibi demokratikleşmesinin önündeki zorlukları ortaya koyarken, bir kez daha istikrarın öncelenmesine yol açtı. Diğer Arap ülkelerinde bir demokratik açılımın siyasi İslamcı partileri iktidara taşıyacağına bir kez daha anlaşılması ile Bush yönetimi özellikle ikinci döneminde demokratikleşme söyleminden tamamen uzaklaştı. Filistin'de reformu politikasının temel ögesi yapan ve seçimler yapılması için sürekli baskı yapan Bush yönetimi bu seçimleri Hamas kazanınca bu partiyi izole etmek üzere çeşitli politikalar uyguladı.

Obama Dönemi: Değişim ve Süreklilik

"Değişim" sloganıyla ABD'nin 44. başkanı seçilen Barack Obama döneminde ABD'nin Ortadoğu politikasının nasıl şekilleneceği henüz tam olarak belli değildir. Ancak Obama'nın seçilmesi ABD'nin Ortadoğu politikalarında önemli değişiklikler olacağına ilişkin büyük bir beklenti yaratmıştır.

ABD Başkanı Obama'nın bugüne kadar ki söylemleri ve bir ölçüde de politikaları Bush yönetiminden bazı farklılıklar içermektedir. Genel prensipler ve yöntemler açısından Obama yönetiminin güç kullanımı yerine müzakere ve diyalogu öncelediği; tek taraflı değil çok taraflı politikaları savunduğu; müttefikleri ile birlikte çalışıp, ABD'nin düşmanlarına karşı daha nüanslı bir politikayı ön

plana çıkardığı söylenebilir. Bu çerçevede Obama yönetimi Bush yönetiminin 11 Eylül'den sonra "teröre karşı savaş"ı dış politikasının temel referansı yapmasını da eleştirmektedir. Ayrıca ABD'nin Müslüman dünya ile savaş halinde olduğu görüntüsünü değiştirmek istemekte ve genel olarak Bush döneminde sadece Müslümanlar arasında değil genel olarak tüm dünyada yükselen Amerikan karşıtlığını değiştirmeye çalışacağını sinyallerini vermektedir.

Bu yeni çerçevenin uygulamasına baktığımızda bazı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Öncelikle ABD Barack Obama'nın seçim sürecinde birçok kez vurguladığı gibi Irak'tan çekilme takvimini uygulama koydu. Senatörlüğü döneminde Irak Savaşına karşı çıkan Obama birçok kez bu savaşın ABD'yi gerçek hedefi olması gereken al-Kaide'ye karşı savaşında zayıflattığını iddia etmişti.

Obama yönetimi daha önceki politikanın aksine İran ve Suriye ile sorunları öncelikle diyalog yoluyla çözmeye çalışacağını ilan etti. Bush yönetimi döneminde tamamen kesilen Suriye ile diyalog yeniden başlatıldı. İran ile ilişkiler ise henüz sembolik bir takım açılımların ötesinde yeni bir aşamaya geçemedi. Diğer taraftan Filistin-İsrail uyuşmazlığında Obama barış sürecinin yeniden başlamasını ve bu çerçevede İsrail'in yeni yerleşimler inşa etmeyi durdurması gerektiğini vurguladı. Müslüman dünyasına seslenmek için yaptığı Kahire konuşmasında ise ABD'nin Müslümanlarla bir savaşta olmadığını vurgulayarak diyalog, hoşgörü ve bir arada yaşama mesajları verdi.

Obama yönetiminin Ortadoğu politikası konusundaki değişimi henüz daha çok söylem düzeyi ile sınırlıdır. Bu anlamda en önemli değişim siyaset tarzı ile ilişkilidir. Bu anlamda ABD'nin bu bölgede uzun yıllar içinde oluşturulmuş çıkarları değişmemiştir. Ancak yeni yönetim bu çıkarların nasıl korunacağı ve bölgesel çıkarlarla uyumlaştırılıp uyumlaştırılmayacağı gibi konularda farklı yaklaşım geliştiriyor gibi görünmektedir. Obama Kahire konuşmasında "Amerika sadece kendi çıkarını düşünen kaba bir imparatorluk stereotipi değildir" derken tam da bunu kastediyordu. En azından Obama yönetiminin ABD'nin kaybettiği düşünülen "ideolojik ve ahlaki otorite tesis etmek" gibi bir meselesi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir ölçüde Clinton döneminde olduğu gibi Obama döneminde de ABD'nin Ortadoğu'daki başat rolünün rıza tesisi ile gerçekleştirilmesinin önem kazanacağı söylenebilir. Ancak bu Bush yönetiminin yeni-muhafazakâr yönünün ortadan kalkması demek olsa da, özellikle 1980'lerden beri başlayan, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle daha da güçlenen liberal müdahalecilik doktrininin de arka plana itileceği anlamına gelmeyecektir. Benzer şekilde Obama'nın hem Ankara, hem de Kahire konuşmalarında ortaya çıktığı gibi Müslüman dünyanın, bu sefer diyalog vurgusu ile de olsa, bir bütün olarak algılanmaya devam etmesi Bush dönemi ile benzerlik göstermektedir.

Bazı yazarlar genel olarak Bush yönetiminin mirasının Obama yönetiminin politika değişikliğini sınırlayacağını da ileri sürmektedirler. Burada kastedilen sadece yukarıda sözü edilen liberal müdahalecilik konusunda uzun yıllardır ortaya çıkmış sağ ve sol ittifaktan oluşan ideolojik sınırlılık değildir. Bush döneminde ordu ve ulusal güvenlik yapılarında gerçekleştirilen yapısal değişikliklerin Obama'nın dış politikaya yeni bir yön vermesini sınırlayacağı düşünülmektedir.¹⁰ Son olarak, özellikle Ortadoğu söz konusu olduğunda önemli aktörler olan özellikle İsrail yanlısı lobi ve petrol lobilerinin politikayı etkilemeye devam edeceği beklenebilir.

Bütün bu faktörlerin yanında sonuçta Obama döneminde ABD'nin Ortadoğu politikasını ve ilişkilerini bölgesel aktörlerin önemli ölçüde etkileyeceği söylenebilir. Bölgedeki devletler ve devlet-dışı aktörlerin kendi çıkarları ve ajandaları ABD'nin politikalarını uyguladığı bağlamı oluşturacaktır. Örneğin, Irak'taki çeşitli grupların ilişkileri, İran'ın iç politikası ve dış politikasına yansımaları, İsrail'deki Netanyahu hükümetinin politikaları, Filistin'de el-Fetih ve Hamas arasındaki ilişkiler zaman zaman ABD politikalarından etkilense de kendi dinamiklerini yaratacaklardır. Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi, Soğuk Savaş sonrası dönemde de ABD'nin Ortadoğu'da düzen oluşturma çabaları bu gerçeğe yüz yüze gelmiştir ve gelmeye de devam edecek görünmektedir.

10 Robert Patnam, "Out of sync: Bush's Expanded National Security state and the war on terror" *International Politics*, Cilt: 46, No: 2 & 3, ss. 210-233; Simon Dalby, "Geopolitics, the revolution in military affairs and the Bush doctrine", *International Politics*, Cilt: 46, No: 2 & 3, ss. 234-252.

Kaynakça

Conry, Barbara, "America's Misguided Policy of Dual Containment in the Persian Gulf," CATO Foreign Policy Briefing, No. 33, CATO Institute, 10 Kasım 1994, <http://www.cato.org/pubs/fpbriefs/fpb-033.html>

Dalby, Simon, "Geopolitics, the revolution in military affairs and the Bush doctrine", *International Politics*, Cilt: 46, No: 2 & 3, ss. 234-252.

Dodge, Toby, "Coming face to face with bloody reality: Liberal common sense and the ideological failure of the Bush Doctrine in Iraq," *International Politics*, Cilt: 46, No: 2 & 3, 2009, ss. 253-275.

Hinnebusch, Raymond, "The American Invasion of Iraq: Causes and Consequences," *Perceptions*, Special Issue on the Middle East, Cilt: 12, No: 1, Bahar 2007, ss.9-27.

_____, "Defying the Hegemon: Syria and the Iraqi War", *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, Cilt 2, No. 3, 2009, ss. 375-390.

Hoff, Joan, *A Faustian Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

İrem, Nazım ve Çınar Özen, "Yeni Muhafazakâr Amerikan Dış Politikasının Straussçu Temelleri," içinde Çınar Özen ve Hakan Taşdemir (der) *Yeni Muhafazakâr Amerikan Dış Politikası ve Türkiye*, Ankara: Odak yayınevi, 2006, ss. 13-45.

Karauthamer, Charles, "Coming Ashore," *Time*, 17 Şubat 2003.

Kerr, Malcolm *The Arab Cold War: Gamal abd-al Nasir and His Rivals, 1958-1970*, London, New York, Published for the Royal Institute of International Affairs by Oxford University Press, 1971.

Patnam, Robert G, "Out of sync: Bush's expanded national security state and the war on terror" *International Politics*, Cilt 46, No: 2 & 3, ss. 210-233.

Scherman, Harvey, "America's Alliance Anxieties: The Strange Death of Dual Containment," *Orbis*, Cilt 41, Sayı 2, Bahar 1997, ss. 223-240.

الشرق الأوسط والولايات المتحدة الأمريكية : على اعتبار عهد جديد

مليحة بنلي التن ايشيق
خلاصة

يهدف هذا المقال الى تحليل دور الولايات المتحدة الأمريكية في الشرق الأوسط وتحديدًا في الفترة التي تلي انتهاء الحرب الباردة. فقد طورت ادارة الولايات المتحدة بعد انتهاء تلك الحرب استراتيجية جديدة تهدف الى خلق نظام جديد في الشرق الأوسط، وأرست استراتيجيتها هذه على ثلاثة عناصر رئيسية هي : السلام العربي - الاسرائيلي، والاحاطة المزدوجة، والاصلاح السياسي والاقتصادي. ولما فشلت هذه الاستراتيجيات واحده بعد الأخرى في نهاية التسعينات من القرن الماضي، حاول جورج بوش في عام 2001 ارساء سياسة جديدة تهدف الى اعادة تأسيس النفوذ والريادة الأمريكية من جديد من منطلق " تعديل سياسة كلينتون الفاشلة في موضوع الشرق الأوسط ". ان سياسة الولايات المتحدة الأمريكية التي تكونت في الواقع تحت تأثير المحافظين الجدد على شكل سياسة "القوة العسكرية والانفتاح الأخلاقي"، تحولت من سياسة " الاحاطة " الى " استراتيجية الحرب المسبقة او الاحترازية". غير ان هذه السياسة باءت بالفشل كما اظهرته حرب العراق جليا، وضعف دور الولايات المتحدة في المنطقة بذلك. ان هذا المقال ينطلق من هذه الحقيقة ليناقد التطلعات التي ابرزتها ادارة باراك اوباما، والتطورات المحتملة في هذا المضمار.

الكلمات الدالة : الشرق الأوسط، سياسة الولايات المتحدة الأمريكية نحو الشرق الأوسط.